

154

BENEDIKT
DE SPINOZA,
POLITIČKA
RASPRAVA

Preveo Ozren Žunec
Naklada Demetra
Zagreb 2006.

Alen
Sućeska

Politička rasprava (ili *Tractatus politicus*, dalje u tekstu: TP) posthumno je objavljeno te posljednje napisano Spinozino djelo koje na žalost nije stigao dovršiti prije smrti. Knjiga završava uvodnim poglavljem o demokraciji, a temeljem Spinozina vlastitog pismenog iskaza poznato je da mu je želja bila, nakon demokracije, pisati još i o zakonima i drugim posebnim pitanjima nauka o državi (vidi str. 3 ovog izdanja). TP se od prijašnje *Teologijsko-političke rasprave* (ili *Tractatus theologico-politicus*, dalje u tekstu: TTP) razlikuje prvenstveno u ciljevima i retorici. Dok je TTP pisan za kršćanske teologe kao odgovor na radikalizam kalvinističkih teokrata, TP pisan je za filozofe (no prvenstveno za one pragmatične, ne i moralizirajuće) i tiče se uloge i opće strukture države. U neku je ruku TP adekvatan nastavak *Etike* jer se u *Etici* razmatra put k ostvarenju individualne slobode, a u TP pokazuje se kako bi državne institucije trebale potpomagati i garantirati individualne slobode.¹

U kratkom uvodu Spinoza tvrdi kako su ljudi nužno podložni strastima te da su ih filozofi oduvijek pogrešno poimali kao poroke u koje ljudi zapadaju vlastitom krivnjom ismijavajući ih i plaćući nad njima. Filozofi stoga ljude 'ne poimaju onakvima kakvi jesu, nego onakvima kakvima bi željeli da budu' (1/§1).² Političari, s druge strane, pristupaju ljudskoj naravi pragmatično te kad se 'trse spriječiti ljudsku zloću, onda to čine sredstvima kojima je podučilo dugo iskustvo' (1/§2). Spinozi je cilj na posljednji način govoriti o politici te ljudske čine ne ismijavati, ne plakati nad njima, nego ih razumjeti; dakle na način političkog filozofa.³ Budući da su ljudi 'tako ustrojeni da ne mogu živjeti izvan nekog zajedničkog prava' te 'da je iskustvo otkrilo sve zamislive vrste države u kojima ljudi

1 — Za ove i slične uvide u obje Spinozine rasprave, kao i u Spinozinu političku filozofiju u cjelini, vidi: Steinberg, Justin, 'Spinoza's Political Philosophy', *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Spring 2009 Edition). URL: <http://plato.stanford.edu/entries/spinoza-political/> (pristupljeno: 12.12.2009.)

2 — Pri navođenju mjesta citata, prva je brojka glava knjige, a druga članak navedene glave.

3 — Na ovom se mjestu najbolje da uočiti navedeni raskorak od TTP-a.

156 mogu skladno živjeti te istovremeno i sredstva kojima se može upravljati mnoštvom' (1/§3), Spinoza daje do znanja kako mu je cilj razmotriti opća pravila društvenog života te ih primijeniti na poznate oblike država – monarhiju, aristokraciju i demokraciju – da bi se ustanovilo kako treba svaku ustrojiti da bi bila najbolja moguća. Pritom se uzroci i prirodni temelji države 'ne mogu tražiti u poukama uma, nego ih treba izvoditi iz zajedničke ljudske naravi odnosno stanja' (1/§7).

Iako um može u velikoj mjeri potisnuti ili umjeriti strasti, staza na koju on upućuje vrlo je strma, pa uopće očekivati da će 'oni koji se bave javnim poslovima živjeti samo po naputku uma' (1/§5) znači sanjati o irealnom svijetu. Vlast koja ovisi o nečijem poštenju stoga će biti posve nepostojana. Da bi vlast opstala, zajednički poslovi moraju 'biti uređeni tako da se oni koji njima upravljaju, neovisno o tome vode li ih um ili pak strasti, ne mogu naći u situaciji da djeluju nesavjesno ili s pokvarenim namjerama' (1/§6).

Govoreći o naravnom pravu, Spinoza definira da je netko 'pod svojim pravom ukoliko odbija svaku silu, prema vlastitom nahođenju kažnjava svaku štetu koja mu je nanesena, i uopće na svaki način živi prema vlastitom nahođenju' (2/§9). Očito, ljudi su si po naravi neprijatelji jer se moraju boriti i čuvati jedni drugih (2/§14). No kako se u naravnom stanju svatko sam uzaludno nastoji obraniti od svih drugih, slijedi da je naravno pravo čovjeka 'posve ništavno, te opstoji više u mnijenju nego u stvarnosti, budući da nema nikakve sigurnosti da će ga zadobiti' (2/§15). Ljudi uviđaju da 'ako se dvojica istovremeno slože i sjedine svoje snage, onda zajedno mogu više, a slijedom toga imaju i više prava nad naravi nego što bi imao svaki za sebe' (2/§13) te da bi 'bez uzajamnog pomaganja teško mogli održati život i uzgajati duh' (2/§15), pa se zbog toga udružuju i tvore zajednicu te imaju zajednička prava.⁴ Oni to čine

4— Može se uočiti kako, kada je riječ o naravnom stanju, Spinoza ima s Hobbesom više sličnosti nego različitosti, dok je s građanskim ili društvenim stanjem slučaj obrnut.

ili zbog zajedničke nade ili zajedničkog straha ili zajedničke želje 157
za osvetom neke štete (6/§1).

U tako stvorenoj zajednici, vlast 'u potpunosti drži onaj koji temeljem opće suglasnosti skrbi za javnu stvar, naime ima pravo da propise donosi, tumači i ukida, da utvrđuje gradove, odlučuje o ratu i miru, itd.' (2/§17). Tu možemo razlikovati i različite oblike vlasti, ovisno o tome kome je ta skrb povjerena, pa je tako riječ o demokraciji ukoliko je ova skrb povjerena vijeću koje potječe od cijelog naroda, o aristokraciji pak ukoliko je ona povjerena nekim izabranima, te o monarhiji ako je povjerena jednomu. Budući da se pravda i nepravda ne mogu pojmiti izvan države, jer se u njoj temeljem zajedničkog prava odlučuje o tome što kome pripada, ne može se ni grijeh jer koncepti 'dobra' i 'zla' nastaju tek prema zajedničkome pravu cijele države.

Dalje valja odrediti unutarnje pravo države. Naravno pravo, prema kojem je svatko sam sebi sudac, očito prestaje u građanskom stanju. 'Budući da država mora biti vođena tako da je vodi jedan duh, te budući da stoga volja države treba biti volja svih, onda ono što država proglašava pravednim i dobrim treba uzeti tako kao da je to proglasio i svaki pojedinac; zato je podanik obvezan, sve ako i misli da su odluke države nepravedne, da ih bez obzira na to izvršava' (3/§5). Dubioznost ove teze o apsolutnoj poslušnosti uočava i sam Spinoza, pa na mogući prigovor da država može pojedincu, kojeg vodi um, naložiti da izvrši nešto protivno umu odgovara da je u tom slučaju 'ta šteta u velikoj mjeri nadoknađena dobrom koje proistječe iz samog građanskog stanja: jer, zakon je uma da se između dva zla izabire ono manje' (3/§6). Koliko to rješava problem, a koliko ga produbljuje, zasebno je pitanje. Ipak, kao i u TTP, Spinoza u državi ostavlja potpunu slobodu mišljenja jer u državno pravo ne spada 'sve ono što se ne može postići prijetnjama ili nagradama' (3/§8), kao npr. odustati od sposobnosti rasuđivanja. Uostalom, što vrijedi za čovjeka, vrijedi i za državu: 'najmoćnija i najviše u svojem pravu biti će ona država koja se na umu temelji i umom vodi' (3/§7).

Što se vanjskog prava države tiče, dvije države međusobno se odnose kao dva čovjeka u prirodnom stanju (3/§11), što znači da

158 je država 'toliko pod vlastitim pravom koliko može skrbiti za sebe i zaštititi se od toga da je drugi pokore' (3/§12). Tako je pravo na rat nešto što pripada svakoj pojedinoj državi, a mir je pak pravo najmanje dviju država i sklapa se ugovorom. Taj ugovor 'ostaje neizmijenjen tako dugo dokle god opstoji razlog zbog kojeg je sklopljen, naime strah od štete ili nada u korist' (3/§14).

Budući da je svrha građanskog stanja u miru i sigurnosti života, najbolja je ona vlast gdje ljudi složno žive i čije pravo u potpunosti poštuju (5/§2). To ovisi isključivo o vlasti jer se ljudi ne rađaju kao građani, nego takvima postaju putem valjanih zakona. 'Za državu u kojoj podanici iz straha ne posežu za oružjem bolje je kazati da u njoj nema rata nego da u njoj vlada mir' jer mir nije 'izostanak rata, nego vrlina koja proizlazi iz jakosti duha'.⁵ Uostalom, državu čiji mir ovisi o bezvoljnosti podanika koji se daju voditi kao ovce i znaju samo robovati bolje je nazvati puštoš nego država' (5/§4). Spinoza pod pojmom vlasti razumije samo onu vlast 'koju je ustanovilo slobodno mnoštvo, a ne onu u kojoj je vlast nad mnoštvom ostvarena pravom rata' (5/§6) jer slobodno je mnoštvo, za razliku od podložničkog, vođeno više nadom nego strahom.

Dolazeći do razmatranja monarhijske vlasti, Spinoza spram nje pokazuje popriličan animozitet i skepsu (u nekim točkama posve direktno kontrirajući Hobbesu kao zagovorniku apsolutne monarhije). Pogrešno je da jedan dobije sve državno pravo jer to ne služi miru, nego ropstvu jer odnos vladara i podanika nije isti onomu gospodara i roba ili roditelja i djece⁶ (6/§4). Nitko ne može biti toliko izvrstan da nije podložan strastima i ostalim ljudskim boljkama. Između ostalog, kralj sebi mora tražiti savjetnike jer ne može sam upravljati državom, tako da je kraljevska vlast zapravo najlošiji oblik *aristokratske* vlasti (jer je prikrivena aristokratska vlast), a ne monarhijska vlast (6/§5). Kralj će se više bojati građana

5 — Ovim se Spinoza direktno protivi Hobbesu, jer Hobbes u *De cive* mir definira kao odsutnost rata.

6 — Što Hobbes u *De cive* tvrdi da jest.

nego neprijatelja i slijedom toga štiti sebe, a ne skrbiti za podanike (6/§6), isto kao što će osjećati strah i od vlastitih sinova, pa će ih nastojati odgojiti tako da nema razloga da ih se plaši (6/§7). Da bi se sve to izbjeglo, nikako se ne smije prenijeti sve državno pravo na kralja jer je kralj tim manje pod svojim pravom što se više državnog prava prenosi na njega.

Konkretni, čvrsti temelji monarhijske vlasti prema Spinozi bili bi sljedeći:⁷ utemeljiti i utvrditi jedan ili više gradova čiji će građani svi uživati jednaka prava (6/§9); miliciju trebaju organizirati građani i nitko drugi (6/§10); građane podijeliti u plemena koja se razlikuju imenom i znakovima (6/§11); polja i sve zemljište te i same kuće odrediti kao javno vlasništvo (6/§12); kraljevih savjetnika treba biti mnogo, a izabirati ih treba samo među građanima, naime, iz svakog plemena po tri, četiri ili pet savjetnika, ali ne doživotno nego na tri, četiri ili pet godina (6/§15) itd.

Aristokratska je vlast ona koju ne drži jedan, nego nekolicina koju je mnoštvo izabralo, a koju Spinoza naziva patricijima (8/§1). Patriciji čine savjet na koji je prenesena moć države. Svaka volja takvog savjeta postaje pravo bez ikakvih uvjeta – zato je on vrhovni savjet – ali ipak mnoštvo na njih zastrašujuće djeluje, pa mu se oni trude udovoljiti ili ga makar ne rasrdjivati. Broj patricija koji čine vrhovni savjet treba biti razmjernan broju stanovnika u državi u omjeru 1:50 (8/§13). Nužno je stvoriti i drugi savjet, kao svojevrsan vrhovni sud, koji će paziti da se poštuju državni zakoni koji se odnose na članove svih savjeta i državne dužnosnike (8/§20). Treća je vrsta savjeta senat, kojemu dužnost treba biti baviti se javnim poslovima, a njegove dužnosnike izabire vrhovni savjet (8/§29). Aristokratska će vlast biti najbolja bude li ustanovljena tako da mnoštvo ‘bude što manji razlog za strah i da zadrži samo onu slobodu koja mu se prema ustavu te države mora dati’ (8/§5).

7 — Konkretnim temeljima svake od tri oblika vlasti neću se baviti onako opsežno kako to Spinoza izlaže, jednostavno kako bi se ovaj prikaz zadržao na općim pitanjima.

U pretposljednjoj, desetoj glavi Spinoza iznosi neke bitne opće uvide o državi (iako je poglavlje posvećeno završetku razmatranja o aristokraciji), djelomice makijavelistički pragmatične naravi, a djelomice kao protuteze Hobbesu. Sve one poroke koji su zajednički vremenu mira, smatra Spinoza, 'nikad ne treba zabranjivati izravno nego neizravno, naime tako da se postave takvi temelji države koji vode tome da većina ne toliko nastoji živjeti mudro (jer, to je nemoguće), nego da ih strasti vode na takav način da od toga nastaje najveća korist za državu' (10/§6). Budući da ljudi mnogo više vole kad djeluju slobodno nego kad su vođeni, treba ih voditi tako da im se ne čini da su vođeni, nego da sve rade po svojoj volji i slobodnoj odluci. Konačno, još se jednom naglašava promašenost teze da strah treba biti jedino sredstvo kojim vlast upravlja mnoštvom (što Spinoza čini i u TTP-u): država koja ne vidi dalje od toga da ljudima upravlja strahom, zapravo je više država bez poroka nego što je država puna vrline (10/§8).

Zadnje kratko početno poglavlje o demokraciji ne daje nam samo po sebi naslutiti Spinozinu cjelovitu viziju takve vlasti (no to se može dobrim dijelom rekonstruirati iz prethodnih poglavlja u kojima se Spinozino naginjanje demokraciji može čitati između redaka), ali se ipak eksplicira kamen temeljac demokracije, koji leži u tome da svi građani⁸ 'imaju pravo da za sebe traže pravo glasa u vrhovnom savjetu i na obnašanje državnih dužnosti, a to im se pravo ne može oduzeti osim zbog zločina ili nečasnosti' (11/§1). Prisjetimo li se dijelova iz TTP-a,⁹ znat ćemo da je Spinoza argumente za demokraciju nalazio u tome što ona čuva prirodnu jednakost i prirodnu slobodu te što je u demokraciji najmanje vjerojatno da se vlast ponaša nerazumno (TTP: glava XVI). Nadalje, veći savjeti su bolji jer će više ljudi činiti manje propusta, a i rasprava sama po sebi izoštrava umnu sposobnost te nerijetko dovodi do mnogo boljih spoznaja i rješenja (9/§14). Nadalje, nije ništa čudno da

8 — Valja napomenuti da Spinoza građanima ne smatra žene, sluge i strance.

9 — Svi izvodi do kraja ovog paragrafa rekonstruirani su temeljem već spomenutog članka Justina Steinberga.

svjetina ne zna za istinu i prosudbu 'kad se zna da se državni poslovi u prvom redu obavljaju iza njenih leđa, te da ona zaključke stvara temeljem onog malog broja stvari koje nisu mogle biti skrivene' (7/§27). Dakle, unatoč tomu što Spinoza nije stigao dovršiti *Političku raspravu*, njegov doprinos političkoj misli i demokratskoj teoriji vrlo je značajan. 161